

Під рубрикою «Рецензії і нотатки» друкувалися рецензії оглядового, критичного змісту на нові книги, статті, що виходили українською, польською, німецькою, російською та іншими мовами і висвітлювали проблеми слов'янської філології. Активними оглядачами книжкових видань виступали М. Гнатишак, З. Нарожняк, К. Чехович (К. Ч.), В. Щербаківський (В. Щ.). Цікаво, що рецензовані праці вивчалися через призму української проблематики — як трактована тема української мови, її походження. Головні події у науковому славістичному світі висвітлені під рубрикою «Хроніка».

Отже, навіть такий стислий огляд часопису засвідчує, що український славістичний журнал «Слово» (1936—1938) був потужним науковим осередком славістичної науки та філологічної науки загалом не лише в Західній Україні, а й на всіх українських теренах. Одне з основних наукових завдань сьогодення — повернути здобутки української славістики, зокрема праці українських славістів 30-х рр. ХХ ст., тим більше, що деякі з них не втратили своєї актуальності й сьогодні.

Юрій Мельник

ІТАЛІЙСЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА ПРЕСА 1922—1924 рр.: СТРАТЕГІЧНІ ПОМИЛКИ ТА НЕРЕАЛІЗОВАНІ МОЖЛИВОСТІ НА ТЛІ ПІДНЕСЕННЯ ФАШИЗМУ

На основі текстів із провідних італійських соціалістичних видань першої половини 1920-х рр. розглянуто роль соціалістичної преси в боротьбі за об'єднання лівих сил у період закріплення фашистського режиму в Італії. Показано, як попри наявність спільного ворога італійська соціалістична преса, орієнтуючись на ідеологічний партикуляризм, прогнала війну фашизму на інформаційному і, як наслідок, — на політичному рівнях.

Ключові слова: соціалістична преса, максималізм, реформізм, «Avanti!», «La Giustizia», «Critica Sociale», П'єтро Ненні, Анна Кулішева, Анжеліка Балабанова.

На основе текстов из ведущих итальянских социалистических изданий первой половины 1920-х гг. рассмотрено роль социалистической прессы в борьбе за объединение левых сил во времена закрепления фашистского режима в Италии. Показано, как при наличии общего врага

итальянская социалистическая пресса, ориентируясь на идеологический партикуляризм, проиграла войну фашизму на информационном и, вследствие этого, — на политическом уровнях.

Ключевые слова: социалистическая пресса, максимализм, реформизм, «Avanti!», «La Giustizia», «Critica Sociale», Пьетро Ненни, Анна Кулишева, Анжелика Балабанова.

On basis of the leading Italian socialist newspapers of the first part of 1920's, the article analyses the role of the socialist press in the struggle for the consolidation of left-wing forces in time of the establishment of fascist regime in Italy. It is shown how, despite the presence of common enemy, the Italian socialist press, instead of working on the consolidation, made a stake on ideological particularism and lost the struggle against the fascism on informational level, and, as a consequence, on the political one.

Key words: socialist press, maximalism, reformism, «Avanti!», «La Giustizia», «Critica Sociale», Pietro Nenni, Anna Kuliscioff, Angelica Balabanoff.

Від кінця XIX ст. європейська соціалістична думка поділилася на дві базові течії — революційну та реформістську. Революціонери прагнули, захопивши владу насильницьким способом, утвердити диктатуру пролетаріату як передумову для побудови соціалістичного суспільства. Вважаючи шкідливими компроміси із буржуазними урядами, вони категорично заперечували доцільність співпраці з ними. Реформісти ж виступали за поступове, градуальне передання влади в руки робітництва шляхом легальної парламентської боротьби, тому їхнім ідеалом була не диктатура пролетаріату, а демократія. Співпрацю з буржуазними урядами вони визнавали виправданою і потрібною.

Характерно, що і революціонери, і реформісти (хоча не всі) були послідовниками Карла Маркса, переконливо підкріплюючи свої позиції посиланнями на його праці. Прикладом може бути марксист-реформіст Карл Каутський, який, критикуючи більшовицьку практику насильства, стверджував, що Маркс переосмислив свої революційні погляди після прецеденту Паризької комуни. Опираючись на працю Маркса «Громадянська війна у Франції», Каутський наголошував, що соціалістичний розвиток «не проходить ні шляхом диктатури, ні за допомогою гармат та пістолетів, ні через знищення політичних та соціальних ворогів, а тільки через демократію та гуманізм» [17, р. 233—234]. К. Каутському жорстко опонували

революціонери, зокрема В. Ленін, який вважав, що «пролетарська революція неможлива без насильницького руйнування буржуазної державної машини і заміни її новою» [1, с. 246].

Ці соціалістичні парадигми співіснували впродовж десятиліть у рамках єдиної Італійської соціалістичної партії (PSI), аж поки питання руба не поставили лідери московського Комінтерну. Відповідно до «Умов прийому до Комуністичного інтернаціоналу», які більшовики оголосили у липні 1920 р., соціалістичні партії повинні були виключити зі своїх лав реформістів. Лідери революційної фракції PSI на чолі із Джачінто Менотті Сerratі, яка називалася «максималістською», відмовилися йти на розкол, але частина максималістів у січні 1921 р. все-таки вийшла з лав соціалістичної партії і заснувала Комуністичну партію Італії (секція Комуністичного інтернаціоналу) (PCd'I). Що максималісти не зробили за розпорядженням Москви, те вони вчинили виходячи із власних принципів улітку 1922 р.: за контакти з італійським королем реформістів таки виключили із PSI. Отже, PSI, найпотужніша політична сила Італії, яка ще 1919 р. на виборах набрала 32,3% голосів і стояла за крок до захоплення влади нелегальним шляхом, друкований орган якої «Avanti!» користувався великим авторитетом і продавав щодня 300 тис. примірників [16, р. 181], напередодні найвідповідальніших випробувань (піднесення та приходу до влади фашистських сил) розкололася на три частини: Комуністичну партію, яка курувалася з Москви, максималістську PSI та реформістську Унітарну соціалістичну партію (PSU)*.

З усього комплексу питань, над вирішенням яких у першій половині 1920-х рр. працювала італійська соціалістична преса максималістського та реформістського напрямів, ключове значення мало питання об'єднання опозиційних сил (у тій чи іншій конфігурації) з метою боротьби проти фашизму, який від 1922 р. виступав з позиції правлячої партії. Окреслення парадигми дискусій навколо цього питання та пошуків шляхів його вирішення дасть змогу з'ясувати

* Не можна також не згадати, що ще раніше, 1914 р., з Італійської соціалістичної партії виключили тодішнього редактора «Avanti!» Беніто Муссоліні, який згодом заснував свою газету «Il Popolo d'Italia», а після війни — власний політичний рух. Цікаво, що з редакції «Avanti!» вийшли лідери найбільших політичних потуг країни 20—30-х рр. XX ст. — фашистського (Б. Муссоліні) та комуністичного (Антоніо Грамші) рухів.

роль італійської соціалістичної преси у першій половині 1920-х рр. у цьому процесі. Саме це визначає **мету** нашої статті.

Одним із найяскравіших виразників італійського революційного соціалізму (максималізму) був редактор щоденника «Avanti!» П'єтро Ненні. Щоденна газета під його керівництвом послідовно проводила лінію, згідно з якою завдання соціалістів не обмежувалося пропагандою: «Їхні зусилля повинні мати на меті захоплення політичної влади усіма можливими способами, без жодного винятку, від парламентських до революційних» [38].

На противагу максималістам реформісти (Філіппо Тураті, Клаудіо Тревес та ін.) з їхнім непростим ставленням до Маркса* виступали виключно за парламентські методи скасування класів [27] і досягнення справедливого суспільства. На їхню думку, «недостатньо заволодіти владою, аби втілити в життя Соціалізм, оскільки Соціалізм — тобто *соціальна організація виробництва та розподілу товарів* — може бути втілений лише поступово, паралельно з розвитком капіталістичної економіки та організацій робітників». Для реформістів найкращим доказом цьому був НЕП у країні, де перемогла революція: «Тепер ми бачимо, що в Росії Ленін, замість рухатися у напрямі встановлення комунізму, про що він мріяв у 1918—19 рр., був змушений відступити до капіталізму», — відзначав один із провідних реформістських органів — «La Giustizia» [20].

Революційна «Avanti!» спростовувала реформізм як стратегію, оскільки вважала його неефективним у «світі вовків» та однобоким: «Бо, нарешті, що хочуть сказати реформісти? Що соціалізм, тобто найглибша революція, яку людство коли-небудь бачило, переможе через мирний розвиток електоралізму? Таке припущення принижує їхні розумові здібності». І далі: «Аби думати, що класова боротьба

* Серед італійських реформістів були як доволі вільні інтерпретатори вчення К. Маркса, так і його ортодоксальні послідовники. Перші дозволяли собі критику деяких марксистських постулатів (ясна річ, не відкидаючи марксизм повністю) — як Аделькі Баратоно на сторінках реформістського двотижневика «Critica Sociale» [4]. Щодо інших, то Родольфо Мондольфо, опираючись на праці К. Маркса, доводив, що саме соціалізм реформістського штибу є істинним марксизмом, у той час як «сучасний комунізм є не лише негачією марксизму», а також «справжнім посібником поразки, неминучого розгрому пролетарських надій» (причому як у країнах, де взяла гору реакція, так і в Росії, де видавалося, що перемогла революція) [31].

може не вилитися у громадянську війну, варто уявити собі буржуазію, яка б спокійно дозволила обібрати себе і надіти собі аркан на шию» [28].

Італійський реформізм через Другий (Соціалістичний) Інтернаціонал, у який входив, був включений у європейський контекст. Це відображалось на сторінках видань «La Giustizia» та «Critica Sociale», які висловлювали солідарність із німецькою соціал-демократією, що боролася проти комуністів та націоналістів*, ретельно досліджували погляди Жана Жореса [29] та щиро раділи перемозі на виборах у Великій Британії лейбористів («їхній успіх є успіхом нашої ідеї») у коаліції з лібералами. Ця перемога, на думку «La Giustizia», «виповнить радістю весь світ робітників та соціалістів», а «її наслідки не обмежаться морем, яке оточує Велику Британію» [13]. Між В. Леніним і британським прем'єр-міністром, лейбористом Дж. Р. МакДональдом реформісти впевнено обирали останнього [40]. «Critica Sociale» з гордістю повідомляла про успіхи шведської соціал-демократії на чолі з Ялмаром Брантінгом (журналістом і редактором у минулому) — на кінець 1924 р. у шведському уряді лише один міністр не був соціалістом [26].

Максималісти натомість відмовилися прийняти диктат московського, революційного, Третього Інтернаціоналу, і визначальну роль у цьому рішенні відіграв молодий редактор «Avanti!» П'єтро Ненні, опинившись, таким чином, без серйозного міжнародного «даху» над головою**. Загалом, «Avanti!» погоджувалася із Комінтерном щодо революційних методів досягнення «спільної мети», проте під словом «революція» розуміла інше. Італійських максималістів відлякували «теоретики та горе-філософи» на зразок Льва Троцького чи Карела Радека, для яких «марксистське твердження про суспільство, поділене на два антагоністичних та непримиренних класи, сприймається в абсолютному розумінні і практикується в абсолютному розумінні». Саме через цю «зведену до самоцілі абсолютну непри-

* «La Giustizia» висловлює підтримку німецькому соціал-демократичному щоденнику «Vorwärts», «який закликає робітників врятувати республіку, врятувати її не від буржуїв, а від монархістів, а від комуністів» [36].

** Т. зв. «Віденський» Інтернаціонал на чолі з Фрідріхом Адлером, а також Міжнародне бюро революційних соціалістичних партій, до якого входила PSI, не були достатньо впливовими організаціями.

миренність» соціалістична партія, як пише «Avanti!», «не може бути з Москвою, навіть якщо не є проти Москви» [34].

Попри усі розбіжності у соціалістичній пресі обох напрямів не вщухали розмови про єдиний фронт, необхідність якого із посиленням позицій фашизму ставала дедалі очевиднішою. Однак максималістам та реформістам було не зовсім зрозуміло, з ким об'єднувати зусилля. Максималісти мали перспективи створити єдиний фронт із колишніми однопартійцями, вихідцями із соціалістичної партії — соціалістами-реформістами чи комуністами. З одного боку, редактор «Avanti!» П'єтро Ненні увійшов в історію як прихильник об'єднання з реформістами*, про що детально пише дослідник Уго Інтіні [16, р. 145—228]), а з іншого — риторика газети не завжди сприяла об'єднанню. «Соціалісти-реформісти», на думку одного з авторів газети, «є демократами, які намагаються поставити як на пролетаріат, так і на буржуазію. Вони відрізняються від демократів лише зайвим словом «соціалістична» у назві» [44]. Така позиція, звісно ж, віддаляла обидві соціалістичні течії.

Комуністи, які відрізнялися від максималістів вірністю московському Інтернаціоналу (що зумовлювало дещо інше бачення того ж революційного ідеалу), були об'єктом доволі гострої критики «Avanti!». На фоні інтенсивного процесу закріплення фашистських сил при владі (травень 1924 р.) максималісти засуджували «інфантилізм» комуністів, які «звели проблему пролетарської революції до збройного повстання», визнавали лише «матеріальну силу», забуваючи про «силу моральну, культурну, економічну», які, нехтуючи засобами легального тиску, «підживлюють переконання, що захоплення влади» є «винятково питанням зброї та озброєних», а це призводило до тих невдач, які вони (комуністи) мали в Німеччині та Болгарії [23]. Прикладом неприязні «Avanti!» до комуністів слугує також публікація «Поки владарює фашизм, проти кого борються комуністи?», автор якої, посилаючись на один із комуністичних циркулярів, вказує, що комуністи сконцентрували свою ненависть на максималістах [30].

* П. Ненні вважав розкол із комуністами остаточним і безповоротним, а відхід реформістів розцінював як прикру обставину, і цьому треба обов'язково зарадити [16, р. 178]. Однак така позиція редактора «Avanti!» на сторінках щоденника витримувалася не завжди. Наприклад, максималіст Костантіно Ладдзарі жорстко критикував реформістів і заявляв: «Я залишаюся вірним Третьому Інтернаціоналу» [22].

Ідея єдиного фронту знаходила серед авторів «Avanti!» більше симпатиків, аніж противників*, але консолідація бачилася винятково як «вливання» реформістів та комуністів у лави максималістської PSI: «Лише велика соціалістична партія, до якої входили б переважно робітники, далека від ілюзій щодо коаліціонізму із буржуазними партіями і далека від бланкістських ілюзій, буде здатна побороти фашистську диктатуру та подолати повоєнну економіко-політичну кризу» [12]. Натяки на «ілюзії щодо коаліціонізму із буржуазними партіями» та про «бланкістські ілюзії», зрозуміло, стосуються відповідно реформістської та комуністичної стратегій. Показово, що, закликаючи колишніх однопартійців поступитися своїми ідеологічними переконаннями заради єдності, сама «Avanti!» на поступки йти не бажала: «Ось чому між дорогою парламентаристської соціал-демократії та дорогою путчистського комунізму ми не відчуваємо потреби та нагальності обирати. Відмовляємося від однієї та від іншої як від доріг сліпих, що ведуть у нікуди, замість давати можливість просуватися вперед» [23].

У реформістському середовищі домінувала ідея зближення соціалістичних та ліберал-демократичних сил. Щодо єдиного фронту із максималістами, то він апологетизувався доволі рідко**. Реформістська преса частіше засуджувала максималістів за непоступливість, як, наприклад, у публікації «Непорозуміння», де «La Giustizia» докоряла авторам «Avanti!» за їхнє небажання йти на компроміс в ім'я загального добра, небажання опиратися «на те, що є спільним та серединним» між партіями. На думку «La Giustizia», гірким наслідком того, що буржуазія та соціалісти не пішли на співпрацю, було падіння буржуазно-капіталістичної держави (тобто приход до влади фашистських сил), разом з якою «упала свобода всіх», а зараз — і «партикулярна свобода пролетаріату». «“Avanti!” дуже задоволена з того, що сталося, і з того, що станеться, аби виявляти ще й тепер злість і протест проти тієї “співпраці”, яка всьому цьо-

* «Тут, в Італії, повернення до єдності чи хоча би кон'юнктурний договір на зразок того, який запропонувала наша партія унітаріям (реформістам. — *Ю. М.*) та комуністам, мало би силу заклик до політичної боротьби та соціальної боротьби мас, які вже пройнялися скептицизмом» [12].

** Серед авторів реформістської орієнтації до союзу з максималістами тяжів, наприклад, Джакомо Маттеотті [28].

му могла запобігти...» Висновок реформістського органу: «Час та життя ніколи не минають для революціонерів із «Avanti!» та ніколи нічого не вчать їх!» [15].

Якщо для максималістів думка про союз із ліберал-демократами (буржуазією) проти фашизму межувала із шизофренією (адже фашизм, на їхнє переконання, — породження буржуазії*), то реформісти відмовлялися від такої категоричності: «Сьогодні не вся буржуазія, яка керує державою, може бути з фашизмом... Сьогодні не вся продуктивна буржуазія може задовольнитися фінансовою політикою... Сьогодні не вся буржуазія погоджується із прислужницькою зовнішньою політикою стосовно версальських переможців...» [43].

Реформісти закликали йти на союз із буржуазією заради свободи, яку вони пов'язували із парламентською демократією**: «Боротьба за свободу повинна вестися поза будь-якою ілюзією чи двозначністю, на площині, на якій неминуче зійдуться — як сходилися сотні разів — різні люди і партії для захисту спадщини, яка є вищою за всі ідеології, оскільки є їх спільною передумовою» [24]. Принципово по-іншому розуміли свободу максималісти — для них «справжня свобода не є тією, яку міг би дати найдемократичніший із буржуазних урядів, який, звісно ж, буде кращим за фашистський авторитаризм. Справжня свобода — та, яку відстоює соціалізм разом зі скасуванням класів, привілеїв та експлуатації людини людиною» [25].

Попри налаштованість реформістів на союз із буржуазією рішуче негативну реакцію в них викликала співпраця ліберал-демократів різного роду із фашистським урядом. Уся доброзичливість щоденника «La Giustizia» щодо них відразу зникала. Ліберали, які пішли на співпрацю з фашизмом, — уже не союзники, а «лакеї», які служать йому, «боячись отримати на горіхи чи з метою зберегти особисті позиції, відмовляючись від усіх своїх ідей» [32]. Один із реформістських лідерів, Клаудіо Тревес, подивився на цю пробле-

* «Фашизм — це переодягнена буржуазія, яка, підпорядковуючись дикому закону збереження, скинула маску законності та конституційності», — стверджує «Avanti!» [8].

** «Представницький режим та політичні свободи, які його визначають, все ще є найкращим, що людство знайшло для функціонування системи та методу урядування» [30], — стверджує реформіст Аделькі Баратоно.

му глобальніше і нагадав демократам, як вони «порвали за останні десять років усі зв'язки з пролетаріатом, аби зблизитися з консервативними партіями та націоналістами, що їх поглинули». На думку К. Тревеса, якщо соціалісти сьогодні виглядають приголомшеними та знищеними, то тільки через застосування до них дикої фізичної сили. Що стосується демократів, то вони «не були жертвами жодного насильницького переслідування, не мусили відчувати на собі вогонь і меч фашистських сквадр...». Тому демократів не можна назвати переможеними, придушеними — «вони «знешкоджені» чи, краще сказати, самі себе знешкодили» [41].

Отже, у ланцюжку «комуністи — соціалісти-максималісти — соціалісти-реформісти — ліберально-демократичні сили» кожен стояв на своєму, маючи шанс об'єднати зусилля з будь-ким із сусідів в ідеологічному спектрі. Тим не менше розмови про єдиний фронт залишалися розмовами (принаймні до того часу, поки політичне життя опозиції не перемістилося в еміграцію), опозиційна преса не зуміла стати полем переговорів для досягнення будь-якого з можливих консенсусів. Як наслідок, довелося визнати, що «зусилля об'єднати пролетарські потуги пішли намарне» та що «приклад країн, у яких розбрат посприяв кризі, полегшуючи життя реакції, не навчив нічого» [21]. Від цього найбільше виграв фашистський режим, якому впродовж 1920-х рр. так і не довелося зустріти достойного консолідованого опору.

Важливо зазначити, що передумови для спільного антифашистського фронту розпорошених соціалістів були. Вони впливали з напрохуд синхронної та одностайної інтерпретації фашизму як політичного феномену у публіцистичній думці обох напрямів італійського соціалізму. І максималістська, і реформістська преса від початку не мала жодних проблем із виробленням позиції стосовно нового руху, який з'явився на їхніх очах і майже відразу прийшов до влади: украй негативна оцінка була зумовлена перш за все відверто ворожим ставленням до соціалізму самих фашистів*.

Поза критикою фашизму за неефективне ведення економіки та бюрократизацію державних служб [6], за «придушення свободи преси і слова» [37], за невиконання власної програми 1919 р. [8]

* Сутність фашистської «революції» — «антисоціалістична реакція» [9].

соціалістична преса вступала у філософські дискусії із фашистським друкованим словом. Коли фашизм оголошує себе носієм нової цивілізації, «Avanti!» спростовує цю тезу: фашизм не має ні теоретичних (де філософська, наукова, літературна, соціологічна культура фашизму?), ні практичних (нова цивілізація не зароджується з військового маршу) підстав так заявляти [7].

На думку Анджело Креспі (двотижневик «Critica Sociale»), «націонал-фашизм є радше анахроністичним пережитком, розумовою відсталістю, залишком вчорашнього анархізму, а не подоланням чи передбаченням. Він є фатальною антитезою історичних сил, які впродовж чотирьох століть працювали для побудови сучасного світу» [10].

Оскільки фашизм пропонував своє, альтернативне соціалістичному, вирішення класового конфлікту (класове примирення на ґрунті міжкласової співпраці у форматі корпорацій), соціалісти намагалися показати безпідставність цих постулатів. Тому «Avanti!» часто акцентувала «антипролетарськість» фашизму [9], викриваючи «специфічну природу фашистського уряду: антиробітничу, антисоціалістичну, антидемократичну». «Фашистський синдикалізм — це обман, заперечення синдикалізму» [38], — наголошувала газета.

Проникливі уми на початку 1920-х рр. відразу прогледіли прагнення фашизму встановити тотальний контроль над життям країни. Клаудіо Тревес розмірковує над претензіями фашизму поглинути державу, його «тверду доктрину тоталітарної, безмежної влади» [39]. У соціалістичній пресі аналізується фашистський волюнтаризм, беззаконня та свавілля [27]. «Немає закону, який би стримав їх, немає насильства над опозиціонерами, яке б здавалося їм надмірним», — стверджує К. Тревес [42]. Зі свого боку «Avanti!» підкреслює: «Цей надзвичайний режим, який виправдовувався необхідністю відновити порядок та законність у державі, підтримує своє існування лише за рахунок постійних ін'єкцій беззаконня, насильства та свавілля» [35]. Отже, автори соціалістичних видань чудово усвідомлювали ті небезпеки, які таїв фашизм. Тим не менше було зроблено дуже мало для того, аби забезпечити хоча б часткову консолідацію антифашистських сил.

Після остаточного закріплення режиму Муссоліні соціалістична преса дедалі частіше вдається до рефлексій з приводу причин поразки опозиції. «Avanti!» вказує на відсутність лідерів у вирішаль-

ний момент, на поведінку середніх станів, які пішли за Муссоліні, боячись червоної революції. Окремо акцентувалася вирішальна роль короля Віктора Емануеля III у приході до влади фашизму [33]: «Король уже на боці фашистів? Не варто було й сумніватися. Традиція савойської династії — бути з тим, хто перемагає» [9]. Відповідальність за прихід до влади фашизму «La Giustizia» покладає на правлячу еліту, «що не заслуговувала нічого, крім як бути усунутою» [14]: «парламентська хвороба», «множення демократичних груп і групок, чужих будь-якій демократії» [14], на думку газети, призвели до поразки. Хоча майже не згадується про те, що частина відповідальності за двадцятирічну диктатуру лежить на самій опозиційній (зокрема соціалістичній) журналістиці, яка не змогла (і частково не захотіла) стати базою для консолідації опозиційних сил.

Спільний ворог зумів об'єднати соціалістів, лише вигнавши їх із країни. Італійські соціалісти — максималісти під керівництвом П'єтро Ненні та реформісти на чолі з Філіппо Тураті — знову стали однією партією на еміграції у Франції 1930 р. Під час Другої світової війни в організованому русі опору перебували антифашисти найрізноманітніших ідеологічних переконань — від католиків і монархістів до комуністів і анархістів.

Висновки. Італійська соціалістична преса першої половини 1920-х рр. зробила ставку на ідеологічний партикуляризм, а не на консолідацію опозиційних сил у боротьбі проти спільного ворога (який, незважаючи на ідеологічні розбіжності, трактувався однаково). На сторінках соціалістичних видань частіше підкреслювалися відмінності між опозиційними силами, ніж робилися спроби знайти компроміс між ними. Така позиція була на руку фашистському режиму, який зумів поодиноці ліквідувати усіх своїх політичних супротивників і встановити тоталітарну диктатуру.

У рамках цієї статті не можемо оминати увагою двох народжених на території України чільних представниць італійського соціалізму, які суттєво збагатили італійську публіцистичну думку. Мова йде про уродженку Сімферополя реформістку Анну Кулішову (Розенштейн) та максималістку Анжеліку Балабанову, яка почала свій життєвий шлях із Чернігова.

Анна Кулішова була, без перебільшення, одним із лідерів італійського соціалізму, її публіцистичний доробок зосереджений на

жіночому питанні. Ще у 90-ті рр. XIX ст. А. Кулішова зазначала, що жінки нарівні з чоловіками працюють у промисловості (у деяких галузях суттєво переважаючи їх кількісно), але отримують значно меншу зарплатню і не лише не мають права голосу на виборах, а й з різних причин перебувають на маргінесі суспільно-політичного життя. «Ми, — відзначала А. Кулішова, — очевидно, не є громадянками: ми іноземки у нашій країні; ми — речі, які належать іншим, їхній інструмент; і з їхньої милості можемо жити та дихати» [18, р. 211].

Публіцистичні виступи А. Кулішової, присвячені політичним, суспільним та економічним проблемам жіночої частини пролетаріату, відзначаються потужним емоційним зарядом та водночас умілим підбором аргументів. Мета політика — звільнити жінку-робітницю з-під гніту чоловіка та капіталіста. «Вона — двічі рабіня: з одного боку, рабіня свого чоловіка, з іншого — рабіня капіталу», — вважає автор [19, р. 182]. Запорукою цього звільнення є нові економічні умови, які уможливають справедливий соціальний лад. «Минув той час, коли жінка займалася лише сім'єю і жила поза боротьбою, яка сколихує модерне суспільство, — пише А. Кулішова у «Critica Sociale». — Машина, велика промисловість, великий склад, загальна колективізація економіки відірвали нас від домашнього вогнища та кинули у вихор капіталістичного виробництва» [18, р. 211—212]. Вона пішла з життя наприкінці 1925 р. Двадцятивосьмисторінковий номер «Critica Sociale» за січень 1926 р. повністю був присвячений біографії та ідеям А. Кулішової.

Анжеліка Балабанова, одіозна діячка міжнародного соціалістичного руху, вступила до Італійської соціалістичної партії 1904 р. В останні роки перед Першою світовою війною вона була правою рукою головного редактора «Avanti!» Беніто Муссоліні*. Після Жовтневої революції 1917 р. працювала секретарем Комінтерну, але швидко розчарувалася у більшовицькій практиці (зберігаючи віру в революцію як таку), покинула Москву і знову віднайшла себе в середовищі італійських максималістів. У першій половині 20-х рр.

* Цікаво, що саме під впливом А. Балабанової майбутній дуче вивчав класиків марксизму і головним чином завдяки їй зумів посісти високе становище у передвоєнній соціалістичній партії. «Без Балабанової я б залишився дрібним функціонером, недільним революціонером», — зізнавався Муссоліні згодом [11].

вона публікувала свої журналістські тексти в «Avanti!», а після утвердження фашистського режиму виїхала з Італії. Будучи близько знайомою і з Леніним, і з Муссоліні, залишила цінні спогади про обох діячів. У книзі «Враження про Леніна» А. Балабанова — попри розбіжності з більшовизмом — подає вождя трудівників із найкращого боку [2]. Натомість у спогадах, присвячених Муссоліні періоду до 1914 р. [3], її тодішній соратник у редакції «Avanti!» і майбутній прем'єр-міністр описаний ницим, слабким, ні на що не здатним без допомоги Балабанової кар'єристом.

1. *Ленин В. И.* Пролетарская революция и ренегат Каутский / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений / В. И. Ленин. — 5-е изд. — М. : Издательство политической литературы, 1967. — Т. 37. — С. 246.
2. *Balabanoff A.* Impressions of Lenin / A. Balabanoff ; trans. by I. Cesari ; introduction by Bertram D. Wolfe. — Ann Arbor : The University of Michigan Press, 1964. — 152 p.
3. *Balabanoff A.* When Mussolini Was a Socialist / A. Balabanoff // The Living Age. — 1926. — February 6.
4. *Baratono A.* La critica a Carlo Marx / A. Baratono // Critica Sociale. — 1924. — 15—31 marzo.
5. *Baratono A.* Liberalismo e liberismo / A. Baratono // La Giustizia. — 1923. — 31 marzo.
6. *Cassinelli B.* La maschera e il volto / Bruno Cassinelli // Avanti! — 1924. — 23—24 marzo.
7. *Cassinelli B.* La nuova era / Bruno Cassinelli // Avanti! — 1924. — 29 febbraio.
8. Cinque anni di fascismo // Avanti! — 1924. — 23—24 marzo.
9. Come fu distrutto l'«Avanti!» // Avanti! — 1923. — 28 ottobre.
10. *Crespi A.* Il trionfo della libertà / A. Crespi // Critica Sociale. — 1924. — 15—31 marzo.
11. *Gravagnuolo B.* Dal duce a Lenin, Angelica Balabanoff / B. Gravagnuolo // L'Unità. — 2011. — 6 marzo.
12. Il blocco antiproletario // Avanti! — 1924. — 1 febbraio.
13. Il conservatismo protezionista sconfitto // La Giustizia. — 1923. — 8 dicembre.
14. Il Governo e i lavoratori // La Giustizia. — 1922. — 30 novembre.
15. Incomprensione // La Giustizia. — 1923. — 29 marzo.
16. *Intini U.* Avanti! Un giornale, un'epoca / U. Intini. — Roma : Edizioni Ponte Sisto, 2012. — 752 p.
17. *Kautsky K.* Terrorism and Communism / K. Kautsky ; trans. by W. H. Ker-ridge. — London : National Labour Press, 1920. — 234 p.

18. *Kuliscioff A.* Alle donne italiane / A. Kuliscioff // Turati F. Anna Kuliscioff (1857—1925) / Filippo Turati. — Bologna : Opere Nuove, 1984. — P. 210—220.
19. *Kuliscioff A.* Il Monopolio dell'uomo / A. Kuliscioff // Turati F. Anna Kuliscioff (1857—1925) / Filippo Turati. — Bologna : Opere Nuove, 1984. — P. 166—200.
20. La rivoluzione sociale e l'esempio fascista // La Giustizia. — 1922. — 5 novembre.
21. La tattica del «fronte unico» // Avanti! — 1923. — 16 ottobre.
22. *Lazzari C.* Teoria e pratica della intransigenza / C. Lazzari // Avanti! — 1924. — 16 gennaio.
23. L'equivoco comunista // Avanti! — 1924. — 31 maggio.
24. Libertà // La Giustizia. — 1923. — 1 novembre.
25. Libertà e Socialismo // Avanti! — 1923. — 26 febbraio.
26. *Lindström R.* Il Partito Socialista e il Governo in Svezia / R. Lindström // Critica Sociale. — 1—15 dicembre.
27. Lo Stato fascista attacca // La Giustizia. — 1923. — 13 febbraio.
28. L' «ubi consistam» dell'opposizione // Avanti! — 1923. — 14 novembre.
29. *Marchioli E.* L'idealismo di Jaurès / E. Marchioli // Critica Sociale. — 1924. — 1—15 agosto.
30. Mentre impera il fascismo, contro chi lottano i comunisti? // Avanti! — 1924. — 5 marzo.
31. *Mondolfo R.* Il comunismo è la negazione del marxismo / R. Mondolfo // La Giustizia. — 1922. — 1 ottobre.
32. Mussolini liberale e Cavour fascista // La Giustizia. — 1923. — 3 febbraio.
33. «Noi, no» // Avanti! — 1923. — 28—29 ottobre.
34. Oltre un dilemma // Avanti! — 1923. — 11 ottobre.
35. Pieni piteri... per restare al potere // Avanti! — 1923. — 6 dicembre.
36. Socialisti e comunisti per e contro la repubblica tedesca // La Giustizia. — 1923. — 17 agosto.
37. «Soppressione della libertà di stampa e di parola» // Avanti! — 1924. — 11 marzo.
38. Tattiche da non confondere // Avanti! — 1923. — 27 novembre.
39. *Treves C.* I liberali e lo Stato-partito / C. Treves // Critica Sociale. — 1924. — 15—31 luglio.
40. *Treves C.* Lenin, MacDonald: quale la via? / C. Treves // Critica Sociale. — 1924. — 1—15 febbraio.
41. *Treves C.* Socialismo e democrazia / C. Treves // Critica Sociale. — 1924. — 15—29 febbraio.
42. *Treves C.* Svoltando l'anno / C. Treves // Critica Sociale. — 1924. — 1—15 gennaio.

43. *Treves C. Un divorzio da scongiurare / C. Treves // Critica Sociale. — 1922. — 16—31 gennaio.*
44. *Un altro equivoco // Avanti! — 1924. — 31 agosto.*

Олег Синсокий

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ТА ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ
ОСОБЛИВОСТІ ФЕСТИВАЛЬНОГО РУХУ
У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

(Угорщина, Болгарія, Румунія, Польща, Східна Німеччина)

Проаналізовано розвиток фестивального руху на території окремих посткомуністичних країн Центрально-Східної Європи. Подано соціально-комунікаційну характеристику і розкрито інформаційні засади організації рок- і поп-фестивалів в Угорщині, Болгарії, Румунії, Польщі та Східній Німеччині (у НДР, згодом — на території східних земель ФРН). Особливе місце відведено висвітленню соціокомунікативних особливостей подібних форумів за часів соціалізму. Доведено, що цій колективній формі музично-політичної взаємодії притаманна особлива інформаційно-комунікативна природа.

Ключові слова: *Центрально-Східна Європа, фестиваль, рок, поп, музика, комунікації.*

Проанализировано развитие фестивального движения на территории отдельных посткоммунистических стран Центрально-Восточной Европы. Приведено социально-коммуникационную характеристику и раскрыты информационные основы организации рок- и поп-фестивалей в Венгрии, Болгарии, Румынии, Польши и Восточной Германии (в ГДР, затем — на территории восточных земель ФРГ). Особое место отведено освещению социокоммуникативных особенностей подобных форумов во времена социализма. Доказано, что этой коллективной форме музыкально-политического взаимодействия присуща особая информационно-коммуникативная природа.

Ключевые слова: *Центрально-Восточная Европа, фестиваль, рок, поп, музыка, коммуникации.*

An analysis of development of the festival movement in some post-communist countries of the Central and Eastern Europe has been provided. Socio-communicative characteristics has been given and information actions of organising rock and pop festivals in Hungary, Bulgaria, Romania,